

УДК 343.17

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.128>

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ПРОГОЛОШЕННЯ СТОРОНОЮ ЗАХИСТУ ЗАЯВИ ПРО ПРОВОКАЦІЮ ЗЛОЧИНУ: НАУКОВИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Шульгін С.О.,

кандидат юридичних наук, прокурор,

Офіс Генерального прокурора

Шульгін С.О. Правові наслідки проголошення стороною захисту заяви про провокацію злочину: науковий та практичний аспекти.

У статті проведено дослідження правових наслідків проголошення стороною захисту заяви про провокацію злочину. На підставі аналізу практики Європейського суду з прав людини та Верховного Суду сформульовано думку про те, що проголошена стороною захисту заява про вчинення злочину в результаті провокації породжує відповідні обов'язки як для сторін захисту та обвинувачення, а також суду.

Проаналізовано, що у результаті впливу прецедентної практики Європейського суду з прав людини почала формуватись практика Верховного Суду щодо позиції сторони захисту про провокацію злочину, за якою суперечність позиції захисту, тобто коли заявник заперечує факт вчинення ним злочину та одночасно заявляє про провокацію на його вчинення є підставою для відмови судом у перевірці такої заяви з наведенням у рішенні відповідних мотивів.

На підставі дослідження принципу змагальності сторін у кримінальному провадженні обґрунтовано тезу про те, що саме сторона захисту зобов'язана доводити наявність провокації, вказувати які факти і обставини це підтверджують з посиланням на конкретні докази, досліджені в судовому засіданні.

У свою чергу прокурор, підтримуючи публічне обвинувачення, окрім обставин визначених у ст. 91 КПК України, керуючись стандартом доказування «поза розвиним сумнівом», зобов'язаний довести відсутність провокації злочину. Не доведення «поза розумним сумнівом» відсутності провокації дорівнює доведеній її наявності та спричиняє правові наслідки у вигляді постановлення виправдувального вироку судом.

Доведено, що коли одним із аргументів сторони захисту була наявність провокації злочину, суд зобов'язаний належним чином оцінити як аргументи сторони захисту, так і аргументи сторони обвинувачення щодо наявності або відсутності такої провокації.

За результатами аналізу рішень Верховного Суду у яких суди нижчих інстанцій не надали

оцінки доводам сторони захисту про провокацію, або формально здійснили їх оцінку формально, зроблено висновок про те, що це є істотним порушенням вимог КПК, які перешкодили чи могли перешкодити суду ухвалити законне та обґрунтоване судове рішення.

Ключові слова: провокація злочину, допустимість доказів, сторони кримінального провадження, змагальність кримінального провадження, рішення Європейського суду з прав людини, Верховний Суд.

Shulgin S. Legal consequences of the statement of provocation by the defense party: scientific and practical aspects.

The article examines the legal consequences of the defense's declaration of provocation of a crime. Based on the analysis of the practice of the European Court of Human Rights and the Supreme Court, the opinion was formulated that the declaration of the commission of a crime as a result of provocation by the defense gives rise to the corresponding obligations for the defense and the prosecution, as well as the court.

It was analyzed that as a result of the influence of the precedent practice of the European Court of Human Rights, the practice of the Supreme Court began to form regarding the position of the defense on provocation of a crime, according to which the contradiction of the position of the defense, i.e. when the applicant denies the fact that he committed a crime and at the same time declares that he was provoked to commit it, is the basis for the court's refusal to verify such an application, citing the relevant reasons in the decision.

Based on the study of the principle of adversariality of the parties in criminal proceedings, the thesis that it is the defense party that is obliged to prove the presence of provocation, to indicate which facts and circumstances confirm this with reference to specific evidence examined at the court hearing, is substantiated.

In turn, the prosecutor, supporting public accusations, except for the circumstances specified in Art. 91 of the Criminal Code of Ukraine, guided

by the standard of proof «beyond a reasonable doubt», is obliged to prove the absence of provocation of the crime. Failure to prove «beyond a reasonable doubt» the absence of provocation is equivalent to proving its presence and causes legal consequences in the form of an acquittal by the court.

It has been proven that when one of the arguments of the defense side was the presence of provocation of a crime, the court is obliged to properly evaluate both the arguments of the defense side and the arguments of the prosecution regarding the presence or absence of such provocation.

According to the results of the analysis of the decisions of the Supreme Court in which the lower courts did not evaluate the arguments of the defense about provocation, or formally evaluated them formally, it was concluded that this is a significant violation of the requirements of the Criminal Procedure Code, which prevented or could have prevented the court from adopting a legal and justified court decision.

Key words: provocation of a crime, admissibility of evidence, parties to criminal proceedings, adversarial nature of criminal proceedings, decision of the European Court of Human Rights, Supreme Court.

Постановка проблеми. Провокація (підбурювання) особи на вчинення цього злочину з метою її подальшого викриття (далі за текстом провокація злочину) тривалий час перебуває в сфері дослідницьких інтересів науковців та практиків кримінальної юстиції, однак правозастосовна практика виявляє нові проблеми у вказаній сфері, які потребують приділення додаткової уваги.

Стан наукового дослідження. Провокацію злочину у своїх працях досліджували Л.П. Брич, І.В. Гловюк, О.П. Гура, О.М. Дроздов, В.В. Михайленко, А.В. Панова а також ніші науковці та практики. При цьому предметом аналізу цих авторів були поняття провокації злочину, її властивості та критерії, можливість застосування до окремих категорій злочинів, способи її виявлення, здійснення захисту та спростування, тощо. Однак таке важливе питання як правові наслідки заяви сторони захисту про здійснення провокації не отримали належної уваги.

Метою цього дослідження є аналіз правових наслідків для сторін кримінального провадження та суду після проголошення стороною захисту заяви про вчинення злочину у результаті провокації.

Виклад основного матеріалу. Будуючи систему збирання доказів у кримінальному провадженні український парламент хоч і погодився з можливістю використання таємних методів

розслідування у формі інституту негласних слідчих (розшукових) дій, однак відмовилась від такого заходу як провокація злочину та встановив імперативну вимогу недопустимості доказів отриманих у такий спосіб (ч. 1 ст. 87, ч. 3 ст. 271 КПК).

Такий підхід узгоджує з позицією Європейського суду з прав людини (далі ЄСПЛ) який зазначив, що використання спеціальних методів розслідування – зокрема, таємних методів – саме по собі не може порушувати право на справедливий суд. Однак, зважаючи на ризик підбурювання з боку поліції, пов'язаний із застосуванням таких методів, їх використання повинно здійснюватися у чітких межах (§. 55 CASE OF RAMANAUSKAS v. LITHUANIA) [24]. Національне законодавство не повинно допускати використання доказів, отриманих у результаті підбурювання представниками держави (§ 133 CASE OF KHUODOBIN v. RUSSIA) [28]. Однак незважаючи на законодавчі заборону (ч. 3 ст. 271 КПК України) та визнання таких дій злочином (ст. 370 КК України) органи правопорядку вдаються до їх вчинення, що підтверджується численними судовими рішеннями, які «пройшли» усі інстанції та набрали законної сили.

Поверхневий аналіз вищевказаних положень КПК України та рішень ЄСПЛ вказує на їх подібність – заборона провокація та недопустимість отриманих у її результаті доказів. Однак національне законодавство не визначає порядку дій сторони захисту, яка вважає що злочин було спровоковано.

Дослідження наведених прецедентних висновків ЄСПЛ свідчить, що вони фактично виступають нормативним регулятором, який створює передумови для заперечення правомірності дій держави та наведення аргументів про вчинення злочину у результаті провокації, однак не визначають механізму їх «активації». Вказаний недолік ЄСПЛ усунув у § 39 рішення CASE OF MILINIENĖ v. LITHUANIA зазначивши, що пункт 1 статті 6 Конвенції буде дотриманий, лише якщо заявник міг ефективно порушити питання про підбурювання. Таким чином, сторона захисту вважаючи, що злочин було вчинено у результаті провокації має право проголосити відповідну заяву [23].

Саме з моменту проголошення стороною захисту заяви про вчинення злочину у результаті провокації у сторін обвинувачення та захисту, а також у суду виникають відповідні обов'язки.

Аналізуючи судові рішення розміщені у Єдиному державному реєстрі судових рішень, а також власний досвід здійснення процесуального керівництва та підтримання публічного обвинувачення, можна стверджувати про те, що фактично в усіх кримінальних провадженнях, у яких проводився контроль за вчиненням злочи-

ну, сторона захисту заявляла про провокацію злочину. При цьому в усіх цих випадках обвинувачений заперечував визнання винуватості.

Такий підхід полягає у тому, що особа не визнає винуватості, оскільки вважає, що її було спровоковано на вчинення злочину, якого вона б не вчинила. Однак таку позицію навряд чи можна вважати правильною.

Як і поняття провокації злочину взагалі, її критеріїв так і алгоритм розгляду заяви про провокацію злочину, після її проголошення, до національної системи кримінальної юстиції, було імплементовано з практики ЄСПЛ. Так, у рішенні CASE OF BERLIZEV v. UKRAINE суд зазначив, що з точки зору фактів є непослідовним заперечення заявником вчинення злочину та одночасне висунення ним скарги, що його спровокували його вчинити. Захист від провокації обов'язково передбачає, що обвинувачений визнає вчинення інкримінованих йому дій, але стверджує, що вони були наслідком незаконного підбурювання з боку працівників поліції. Однак, як вбачається з доводів заявника, він повністю заперечував свою причетність до злочину, що, на думку Суду, перешкодило йому висунути обґрунтовану скаргу на «таємного агента» [21].

Варто звернути увагу, що така позиція фактично змушує особу визнати винуватість у вчиненому злочині, тобто позбавляє можливості виправдати її, або закрити кримінальне провадження за «реабілітуючими» підставами.

Разом з тим, у рішенні CASE OF YAKHYMOVYCH v. UKRAINE ЄСПЛ не був настільки категоричним щодо обов'язку визнання винуватості, зазначивши, що упродовж провадження заявник послідовно, прямо чи опосередковано, висував скаргу на провокацію. Хоча він не визнав своєї вини у вчиненні інкримінованого йому злочину, характер захисту, який він використав, не виключав справу заявника з категорії «справ про провокацію злочину». З огляду на зміст розмов заявника з І. та Ч. 03.04.2012, його скарга є небезпідставною і підлягає розгляду в межах категорії «справ про провокацію злочину» (§ 46) [29]. Однак мотиви з яких Суд прийшов до такого висновку не зовсім зрозумілі, оскільки їх обґрунтування відсутнє в усьому тексті наведеного рішення.

Варто відзначити, що рішення CASE OF BERLIZEV v. UKRAINE активно застосовується Верховним Судом (далі ВС) як орієнтир для надання для оцінки доводів сторони захисту про провокацію у яких особа заперечує вчинення інкримінованих дій.

Так ЄСПЛ зазначає, що особа повинна визнавати вчинення *інкримінованих дій* (курсив мій, Сергій Шульгін), а не винуватість у вчиненні інкримінованого злочину. З огляду на зазначене застереження привертає увагу формулюван-

ня, яке ВС використав у наступних рішеннях, зокрема у постанові від 03.10.2023 (справа № 173/1058/20; провадження № 51-3478 км 23) суд зазначив, що у даному кримінальному провадженні ОСОБА_7 не визнала свою причетність до збуту наркотичного засобу, водночас заявила про те, що її спровокували вчинити злочин [13], а у постанові від 23.01.2024 (справа № 677/450/18; провадження № 51-1643км21) ВС вказує, що визнає необґрунтованими заяви щодо провокації злочину й не розглядає їх по суті, коли заявник заперечує факт вчинення ним злочину та одночасно заявляє про провокацію на його вчинення [16].

При цьому варто відзначити, що істотна суперечність позиції захисту, коли заявник заперечує факт вчинення ним злочину та одночасно заявляє про провокацію на його вчинення, виключає сумніви у відсутності провокації злочину (постанова ВС від 23.11.2023 (провадження № 731/275/19; провадження № 51-1524км23) [15].

Вважаємо, що все ж таки особа повинна визнавати саме вчинення злочину, тому що суть провокації, у контексті нашого дослідження, полягає у схилені особи саме до вчинення злочину. З цього приводу логічним видається формулюванням викладеним у постанові ВС від 12.10.2023 (справа № 373/1892/19; провадження № 51-1757км2) у якій вказано, що у разі коли сторона захисту заперечує факт вчинення кримінального правопорушення і при цьому заявляє про провокацію його вчинення, залишається незрозумілим, чи мало місце вчинення кримінального правопорушення внаслідок провокації, або у її діях відсутній склад кримінального правопорушення [14].

Слушною з цього приводу є думка О.П. Гури, який оцінюючи загальні тенденції розвитку інституту провокації у практиці ВС, пише, що суд касаційної інстанції став більш вимогливим до сторони захисту, що висуває заяву про провокацію у справах про незаконний обіг наркотиків. А це означає, що доводить провокацію у цій категорії справ доводиться саме стороні захисту, а сам процес такого доказування став складнішим [2]. Утім, як застережливо зазначає І.В. Гловюк, розглядаючи провокацію саме як захисний ресурс, слід бути надзвичайно обережним, адже це твердження є, по суті, визнанням винуватості у вчиненні кримінального правопорушення. [3, с. 69].

Однак на наше переконання все ж саме сторона захисту повинна доводити наявність провокації та з посиланням на докази вказувати, які факти і обставини це підтверджують. Цей обов'язок є логічним, оскільки для того, щоб прокурор мав можливість належним чином мотивувати наявність провокації та наводити відповідні аргументи.

Зазначений підхід повністю узгоджується принципом змагальності у кримінальному провадженні (ст. 23 КПК). Звільнення сторони захисту від обов'язку доводити провокацію фактично перетворює її у презюмовану «жертву провокації», яка може тільки спостерігати за діями прокурора який намагається спростувати заяву про провокацію, однак не розуміє проти чого він повинен заперечувати та що спростовувати. Крім того, за таких умов суд позбавлений можливості дослідити доводи обох сторін про одну й ту ж саму подію і надати ним належну оцінку.

Такого ж висновку дійшла Об'єднана пала Касаційного кримінального суду ВС у постанові від 25.09.2023 (справа № 208/2160/18; провадження № 51-1868км22) зазначивши, що обґрунтованих доводів із посиланням на зміст оцінених під час судового розгляду доказів щодо наявності провокації з боку працівників правоохоронних органів або відмінних від тих, що були предметом оцінки судів попередніх інстанцій, сторона захисту в касаційній скарзі не навела [18]. Аналогічний підхід ВС міститься постанові від 04.06.2024 (справа № 740/1179/19; провадження № 51-5759 км 21) у якій зазначено, що обґрунтованих доводів як щодо наявності провокації з боку працівників правоохоронних органів, так і щодо істотних порушень КПК при здійсненні досудового розслідування захисники в касаційних скаргах не навели [17].

Безумовно, що саме прокурор як особа, яка підтримує публічне обвинувачення, зобов'язаний спростування доводи сторони захисту про провокацію. Такий підхід підтримано як ЄСПЛ так і ВС. Так у § 37 рішення CASE OF SEPIL v. TURKEY [26], § 118 CASE OF AKBAY AND OTHERS v. GERMANY [19], § 36 CASE OF SANDU AND OTHERS v. MOLDOVA [25] та § 70 CASE OF RAMANAUSKAS v. LITHUANIA [24] зазначено, що обвинувачення має довести, що підбурювання не було, за умови, що твердження підсудного не є цілком неправдоподібними.

Своєю чергою, у низці своїх постанов, ВС вказав, що з моменту, коли сторона захисту почала стверджувати про існування провокації злочину, обов'язок доказування її відсутності лежить на стороні обвинувачення (постанови від 11.03.2020 (справа № 149/745/14; провадження № 51-4269км190) [6]; від 08.04.2020 (справа № 164/104/18; провадження № 51-10414км18) [7]; від 09.12.2020 (справа № 323/669/19; провадження № 51-4134км20) [9].

Такий же підхід підтриманий і науковцями, зокрема І.В. Гловюк зазначає, що і практика ЄСПЛ, і національне законодавство прямо вказують, що обов'язок доведенні відсутності провокації покладається саме на сторону обвинувачення. Хоча це не вказано буквально у ст. 271

КПК України, загальне правило ч. 2 ст. 92 КПК України дає підстави саме для таких висновків [3, с. 68]. Погоджуючись з такою думкою О. Гура вказує, що прокурор при прийнятті рішення про проведення НСРД має дотримуватись форми, визначеної ст. 251 КПК України, окремо, у рішенні про проведення контролю за вчиненням злочину, крім відомостей, передбачених ст. 251 цього Кодексу, зобов'язаний: викласти обставини, які свідчать про відсутність під час НСРД провокування особи на вчинення злочину [1, с. 34].

Відповідно до ч. 2 ст. 17 КПК України ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом. Як зазначив ВС у постанові від 26 березня 2019 справа № 755/2324/13-к; провадження № 51-2047км18) стандарт доведення поза розумним сумнівом означає, що сукупність обставин справи, встановлена під час судового розгляду, виключає будь-яке інше розумне пояснення події, яка є предметом судового розгляду, крім того, що інкримінований злочин було вчинено і обвинувачений є винним у вчиненні цього злочину. Поза розумним сумнівом повинно бути доведено всі обставини, які в силу ст. 91 КПК України належать до предмета доказування та мають правове значення для правильної кваліфікації діяння [5]. За таких обставин є достатні підстави стверджувати, що заява про провокацію розширює предмет доказування і прокурор поза розумним сумнівом зобов'язаний довести її відсутність. Не доведення поза розумним сумнівом відсутності провокації дорівнює доведеній її наявності.

Найважливіше завдання у контексті наслідків заяви про провокацію належить суду. Закріплюючи у ч. 6 ст. 22 КПК України повноваження суду щодо реалізації засади змагальності, законодавець його зобов'язав зберігаючи об'єктивність та неупередженість, створити необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків. З цього приводу також орієнтиром для національних судів щодо реакції на заяву про провокацію, в першу чергу є практика ЄСПЛ, який зазначає, що зіштовхнувшись із заявою про провокацію, суд, у першу чергу, повинен встановити, чи було б злочин скоєно без втручання влади CASE OF BANNIKOVA v. RUSSIA (§ 37) [20]. Аналогічні положення містяться й у інших його рішеннях, зокрема CASE OF RAMANAUSKAS v. LITHUANIA (§§ 66, 69) [24] та CASE EUROFINACOM v. FRANCE [22] CASE OF TEIXEIRA DE CASTRO v. PORTUGAL (§ 39) [27].

Як з цього приводу зазначає О.М. Дроздов, якщо обвинувачений стверджує, що його підбу-

рювали до вчинення злочину, кримінальні суди повинні провести ретельне вивчення матеріалів справи, оскільки в цілях проведення справедливого розгляду за змістом п. 1 ст. 6 КЗПЛ всі докази, отримані в результаті підбурювання з боку поліції, повинні бути вилучені зі справи [4, с. 37].

У свою чергу, ВС, посилаючись на ці та інші рішення ЄСПЛ щодо провокації злочину, аналізуючи її критерії зазначає, що у разі наявності, на думку суду, за матеріалами кримінального провадження ознак, притаманних провокації злочину правоохоронними органами, суд має перевірити це в судовому засіданні шляхом безпосереднього дослідження відповідних доказів і лише після цього зробити висновок щодо наявності (відсутності) факту провокації злочину і, як наслідок, щодо допустимості та достатності доказів, наявних у справі для ухвалення відповідного процесуального рішення (постанови від 26.01.2022 (справа № 520/5755/18; провадження № 51-4379км21) [10], від 09.11.2022 (справа № 149/745/14; провадження № 51-4269 км 19) [11]. Якщо одним із аргументів сторони захисту була наявність провокації злочину, суд мав належним чином оцінити як аргументи сторони захисту, так і аргументи сторони обвинувачення щодо наявності або відсутності такої провокації з урахуванням практики ЄСПЛ. (постанова від 24.08.2023 (справа № 601/1704/19; провадження № 51-550 км 23) [12].

Не надання оцінки доводам сторони захисту про провокацію, або формальна їх оцінка ВС прирівнює до істотного порушення вимог КПК, які перешкодили чи могли перешкодити суду ухвалити законне та обґрунтоване судові рішення (ч. 1 ст. 412) Так, у постанові від 23.09.2020 (справа № 185/3086/16-к; провадження № 51-1808км20) суд касаційної інстанції зазначив, що посилання на рішення ЄСПЛ, без аналізу фактичних обставин кримінального провадження не є обґрунтованим, а є істотним порушенням кримінального процесуального закону, яке перешкодило суду ухвалити законне і обґрунтоване рішення [8].

Висновки. Підсумовуючи результати нашого дослідження варто звернути увагу на наступне.

Заява сторони захисту про вчинення злочину в результаті провокації є важливим засобом захисту від пред'явленого обвинувачення, в основу якого покладено недопустимі докази. Проголошення стороною захисту заяви про провокацію злочину покладає на неї відповідні обов'язки з обґрунтування того, що кримінальне правопорушення за її відсутності не було б вчинено. Сторона захисту з посиланням на докази повинна навести ті факти і обставини, які вчинені у результаті провокації.

При цьому основу заяви сторони захисту про

вчинення злочину в результаті провокації повинні складати визнання винуватості у вчиненні інкримінованого кримінального правопорушення та твердження про його вчинення у результаті провокації. Недотримання цієї умови свідчить про непослідовність позиції захисту та позбавляє можливості прокурора належним чином аргументувати її відсутність, а суд надати їй належну оцінку.

Сторона обвинувачення зобов'язана довести відсутність провокації злочину «поза розумним сумнівом». Не доведення за вказаним стандартом відсутності провокації дорівнює її наявності.

Суд зобов'язаний надати оцінку доводом стороною захисту та обвинувачення і відповісти на питання чи вчинено злочин у результаті провокації При цьому у разі невизнання винуватості та твердження сторони захисту про провокацію злочин суд повинен залишити таку заяву без уваги, навівши відповідні мотиви.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гура О. Провокація злочину в практиці Верховного Суду в справах white-collar crime. *Публічне право*. 2022. № 3. С. 32–41.
2. Гура О. Заборона провокації злочину: практика Верховного Суду. Частина 2. Провокація в справах про наркотики URL: <https://www.hsa.org.ua/lectors/gura-oleksij/articles/zaborona-provokaciyi-zlocinu-praktika-verhovnogo-sudu-castina-2provokaciia-v-spravah-pro-narkotiki>. (дата звернення: 18.07.2024).
3. Глов'юк І.В. Практика ККС ВС стосовно провокації (підбурювання) у кримінальних провадженнях за ст. 149 КК України / Державна політика щодо протидії торгівлі людьми і незаконній міграції: Україна та світ : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (9 червня 2023 року) / упор. Р.М. Андрусин. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 66–71.
4. Дроздов О.М. Актуальні питання здійснення захисту від провокації (підбурювання) особи на вчинення злочину у світлі практики Європейського суду з прав людини. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 2. С. 31–44.
5. Постанова Верховного Суду від 26 березня 2019 справа № 755/2324/13-к; провадження № 51-2047км18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80783255> (дата звернення: 19.07.2024).
6. Постанова Верховного Суду від 11.03.2020 (справа № 149/745/14; провадження № 51-4269км190). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88265263> (дата звернення: 18.07.2024).

7. Постанова Верховного Суду від 08.04.2020 (справа № 164/104/18; провадження № 51-10414км18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88749774> (дата звернення: 18.07.2024).
8. Постанова Верховного Суду від 23.09.2020 (справа № 185/3086/16-к; провадження № 51-1808км20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91901283> (дата звернення: 18.07.2024).
9. Постанова Верховного Суду від 09.12.2020 (справа № 323/669/19; провадження № 51-4134км20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93505820> (дата звернення: 18.07.2024).
10. Постанова Верховного Суду від 26.01.2022 (справа № 520/5755/18; провадження № 51-4379км21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104415071> (дата звернення: 18.07.2024).
11. Постанова Верховного Суду від 09.11.2022 (справа № 149/745/14; провадження № 51-4269км19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107354693> (дата звернення: 18.07.2024).
12. Постанова Верховного Суду від 24.08.2023 (справа № 601/1704/19; провадження № 51-550 км 23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113091810> (дата звернення: 18.07.2024).
13. Постанова Верховного Суду від 03.10.2023 (справа № 173/1058/20; провадження № 51-3478км23) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114052668> (дата звернення: 18.07.2024).
14. Постанова Верховного Суду від 12.10.2023 (справа № 373/1892/19; провадження № 51-1757км2). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114228640> (дата звернення: 19.07.2024).
15. Постанова Верховного Суду від 23.11.2023 (провадження № 731/275/19; провадження № 51-1524км23) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115860918> (дата звернення: 19.07.2024).
16. Постанова Верховного Суду від 23.01.2024 (справа № 677/450/18; провадження № 51-1643км21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116670768> (дата звернення: 19.07.2024).
17. Постанова Верховного Суду від 04.06.2024 (справа № 740/1179/19; провадження № 51-5759км21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119741391> (дата звернення: 19.07.2024).
18. Постанова об'єднаної палати Касаційного кримінального Суду від 25.09.2023 (справа № 208/2160/18; провадження № 51-1868кмо22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113817314> (дата звернення: 18.07.2024).
19. Рішення ЄСПЛ по справі «Акбай та інші проти Німеччини» (CASE OF AKBAY AND OTHERS v. GERMANY) (Applications nos. 40495/15 and 2 others) від 15.10.2020. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-204996%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-204996%22]}) (дата звернення: 18.07.2024).
20. Рішення ЄСПЛ по справі «Баннікова проти Росії» (CASE OF BANNIKOVA v. RUSSIA) (Application no. 18757/06) від 04.11.2010. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-101589%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-101589%22]}) (дата звернення: 18.07.2024).
21. Рішення ЄСПЛ по справі «Берлізев проти України» (CASE OF BERLIZEV v. UKRAINE) (Заява № 43571/12) від 08.07.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g82#Text (дата звернення: 18.07.2024).
22. Рішення ЄСПЛ по справі «Єврофінаком проти Франції» (CASE EUROFINACOM v. FRANCE) (Application no. 58753/00) від 07.09.2004 URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-68772%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-68772%22]}) (дата звернення: 18.07.2024).
23. Рішення ЄСПЛ по справі «Мілінієн проти Литви» (CASE OF MILINIENĖ v. LITHUANIA) (Application no. 74355/01) від 24.06.2008 URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-87142%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-87142%22]}) (дата звернення: 19.07.2024).
24. Рішення ЄСПЛ по справі «Раманаускас проти Литви» (CASE OF RAMANAUSKAS v. LITHUANIA) від (Application no. 74420/01) від 26.09.2006 URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-84935%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-84935%22]}) (дата звернення: 18.07.2024).
25. Рішення ЄСПЛ по справі «Санду та Інші проти Молдови» (CASE OF SANDU AND OTHERS v. MOLDOVA) (Application no. 16463/08) від 11.02.2014. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-140773%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-140773%22]}) (дата звернення: 18.07.2024).
26. Рішення ЄСПЛ по справі «Сепіл проти Туреччини» (CASE OF SEPIL v. TURKEY) (Application no. 17711/07) від 12.11.2013. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-128037%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-128037%22]}) (дата звернення: 18.07.2024).
27. Рішення ЄСПЛ по справі «Тейксеїра де Кастро проти Португалії» (CASE OF TEIXEIRA

- DE CASTRO v. PORTUGAL) (Application no. 44/1997/828/1034) від 09.07.1998. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-58193%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-58193%22]}) (дата звернення: 18.07.2024).
28. Рішення ЄСПЛ по справі «Худобін проти Росії» (CASE OF KHU DOBIN v. RUSSIA) (Application no. 59696/00) URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-77692%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-77692%22]}) (дата звернення: 18.07.2024).
29. Рішення ЄСПЛ по справі «Якимович проти України» (CASE OF YAKHYMOVYCH v. UKRAINE) (Application no. 23476/15) від 16.12.2021. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:\[%22001-214013%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22001-214013%22]}) (дата звернення: 18.07.2024).